

Žydų tautinės mažumos diskriminacijos patyrimas socialinių transformacijų kontekste

Gabija ČELEDINAITĖ¹
Vilniaus universitetas

Santrauka. Tautinių mažumų diskriminacijos patyrimas – jautrus ir Lietuvoje menkai tirtas klausimas, susijęs su ankstesniu traumų bei diskriminacijos išgyvenimu, santykiu su savo grupe ir aplinka, taip pat – Lietuvai specifinėmis socialinėmis transformacijomis, pakeitusiomis tautinių mažumų padėtį, ir žydų tautybės atstovams specifiniais holokausto, kaip didžiausios įmanomos diskriminacijos, išgyvenimais. **Tyrimo tikslas.** Analizuoti, kaip Lietuvoje gyvenantys žydų tautybės asmenys patiria diskriminaciją. **Metodika.** Atliktas pusiau struktūruotas interviu, parengtas pagal tris pradinio tyrimo etapo biografinius interviu. Jame išskirtos dalys: tautinio tapatumo patyrimas, diskriminacijos išgyvenimas, socialinės transformacijos. Kalbėtasi su 30 žydų tautybės asmenų (20–88 m.). **Rezultatai ir išvados.** Diskriminacija dažniau suvokiama kaip grėsmė sveikatai ar gyvybei – tai galima sieti su holokausto meto fizinės skriaudos patyrimu. Sovietiniais laikais rečiau užkliūdavęs kalbos aspektas, tačiau susidurta su užslėpta diskriminacija, dažniausiai oficialiu lygmeniu. Diskriminacija nėra bendrinama visiems – diskriminuojantieji nuvertinami, ji siejama su nežinojimu, psichinėmis problemomis. Jos nepatiriantieji tai aiškina geru lietuvių kalbos mokėjimu ir gebėjimu išvengti situacijų, kuriose diskriminacija galėtų pasireikšti.

Pagrindiniai žodžiai. Tautinė diskriminacija, tautinė mažuma, žydai, žydų tautybė, socialinės transformacijos

Įvadas

Diskriminacija – tai kitoks elgesys su žmonėmis, grindžiamas pirmiausia jų priklausymu kitai socialinei grupei (Whitley & Kite, 2010), galintis pasireikšti elgesiu ir verbaline išraiška įvairiomis aplinkybėmis.

Diskriminacijos patyrimas skaudus, kad ir kokia forma ji reikštųsi. Diskriminacija laikoma tiesioginiu pavojumi asmens tapatybei (Schmitt & Branscombe, 2002) – individas dažnai suvokia save pagal tai, kokiai socialinei grupei save priskiria lyties, rasės, amžiaus, religijos aspektu. Diskriminacijos patyrimas veikia žmogaus sveikatą. Diskriminacija siejama su nugaros skausmais (Edwards, 2008), išeminės širdies ligos rizika (Lewis et al., 2006), alkoholizmu (Lo & Cheng, 2012), potrauminio streso sindromo simptomais (Cheng & Mallinckrodt, 2015). Diskriminacija turi įtakos socialiniam gyvenimui – anksčiau diskriminaciją patyręs asmuo priešiškas tarpgrupines sąveikas dažniau linkęs suvokti kaip diskriminuojančias (Bombay et al., 2014). Taigi, ankstesnė neigiama patirtis lemia didesnę jautrumą diskriminacijos užuomazgoms ir jos stiprumui. Taip susidaro uždaras diskriminacijos patyrimo ratas. Kad nepasikartotų nuoskaudos, tautinės mažumos atstovai buriasi į uždaras grupes (Ajdukovic, 2004), stipriau identifikuoja su sava grupe (Ramos et al., 2013), o toks išskirtinumo demonstravimas savo ruožtu skatina didesnę aplinkos priešišumą (Wirtz & Doosje, 2013). Tai dar vienas sudedamasis veiksnys, darantis įtaką diskriminacijos patyrimui.

Išnagrinėjus atliktus tautinės diskriminacijos tyrimus aiškėja, kad socialiniai aspektai, kaip antai daugumos ir mažumos santykis šalyje, valstybinė kalba ir istorinė patirtis, yra susiję su suvokiamu diskriminacijos lygiu (Zbarauskaitė ir Čeledinaitė, 2015). Vykstant specifinėms, didele įtaką šalies gyventojų mentalitetui turėjusioms (Gailienė, 2008) socialinėms transformacijoms (Lietuvos nepriklausomybės praradimas ir atkūrimas), imta akcentuoti valstybinės kalbos mokėjimo ir buvimo lietuviu svarba – tai taip pat veikė tautinių mažumų padėtį.

Žydų tautybės asmenys Lietuvoje susidūrė su visais išvardytais veiksniais, susijusiais su diskriminacijos suvokimu ir išgyvenimu. Greta to žydų tauta išsiskiria savo istorine patirtimi – tai holokaustas ir iš kartos į kartą perduodami su tuo susiję išgyvenimai. Diskriminacija yra siejama su istoriniais praeities įvykiais ar ilgą laiką gyvuojančiais papročiais (Nijakowski, 2009). Be to, žydų tautą lydintys stereotipai veikia jų santykį su aplinka – anot Bergmann (2008), antisemitizmas siejamas su grėsme tautos įvaizdžiui, o tai kuria atitinkamus prietarus ir tikėjimą stereotipais.

Taigi, žydų tautinė diskriminacija priklauso nuo daugybės atskirų veiksnių, kai kurie jų labai specifiniai. Šis tyrimas atliktas tam, kad geriau suprastume diskriminacijos patyrimą ir kaitą socialinių transformacijų kontekste.

¹ Kontaktinis asmuo: Gabija Čeledinaitė, Vilniaus universiteto filosofijos fakultetas, Universiteto g. 9/1, LT-01513, Vilnius, Lietuva. El. paštas: gceledinaite@gmail.com

1. Metodika

Žydų tautinės mažumos diskriminacijos patyrimą Lietuvoje, vykstant socialinėms transformacijoms, siekta atskleisti kuo stipriau remiantis šios tautybės atstovų išsakytais subjektyviais išgyvenimais, todėl pasirinktas kokybinis tyrimas, atlikta teminė analizė.

1.1. Tyrimo dalyviai

Tyrimui pasirinkta žydų tautinė mažuma, nukentėjusi nuo stipriausios diskriminacijos formos – žudymo tautiniu pagrindu. Siekta išgirsti įvairaus amžiaus ir įvairių gyvenimo patirtį turinčius tautos atstovus.

Tyrimo dalyvių atranka vykdyta pasitelkus žydus vienijančias organizacijas – Lietuvos žydų bendruomenę ir Valstybinį Vilniaus Gaono žydų muziejų. Dalyviai buvo kviečiami susisiekti su jais iš vadovų gautais kontaktais arba tiesiogiai per organizacijose vykstančius renginius. Taip pat taikytas sniego gniūžtės principas – dalyvaujantieji tyrime padėjo įtraukti naujų dalyvių. Iš viso tyrime dalyvavo 30 žydų tautybės atstovų, 14 vyrų (47 %) ir 16 moterų (53 %) nuo 20 iki 88 m. amžiaus (vidurkis – 53,5 m.).

1.2. Tyrime naudoti instrumentai

Autentiškiems tyrimo dalyvių išgyvenimams atskleisti naudotas pusiau struktūruotas interviu, kurtas remiantis pirminiais T. Wengraf (2004) biografinio pasakojimo metodu (*angl. The Biographic Narrative Interpretive Method, BNIM*) atliktais interviu. Jų tikslas – išgirsti asmens gyvenimo istoriją, neprimetant naujų minčių ir idėjų, leidžiant atsiskleisti ir neįsisažmonintoms, kultūrinėms temoms.

Pagal pirminiuose interviu išryškėjusias temas buvo sudarytas trijų dalių pusiau struktūruotas interviu, naudotas pagrindiniame tyrimo etape. Jį sudarė klausimai apie subjektyvų tautinio tapatumo patyrimą, diskriminacijos išgyvenimą ir socialines transformacijas.

1.3. Tyrimo eiga

Tyrimo duomenys buvo renkami 2013 m. sausį–2014 m. kovą dviem etapais: pradiniu, kurio metu rinkta informacija tyrimo instrumentui sudaryti, ir pagrindiniu, kai duomenys buvo renkami pusiau struktūruotu interviu.

Pradinio interviu metu trijų tyrimo dalyvių prašyta *papasakoti savo gyvenimo istoriją, visus įvykius ir išgyvenimus, kurie buvo jiems asmeniškai svarbūs*. Stengtasi nesikišti, tik skatinti tyrimo dalyvį kalbėti paties pasirinktomis temomis. Antroje tyrimo dalyje pusiau struktūruoto interviu metu kalbėtasi su 27 dalyviais, užduoti klausimai apie subjektyvų tautinio tapatumo patyrimą, diskriminacijos išgyvenimą ir socialines transformacijas. Jais buvo prašoma prisiminti konkrečias situacijas iš savo ar artimųjų patirties, atskleisti asmeninius išgyvenimus.

1.4. Duomenų analizė

Visi 30 interviu buvo įtraukti į rezultatų analizę. Interviu buvo įrašomi diktofonu. Pokalbiai truko nuo 20 minučių iki 1,5 valandos. Interviu transkribuoti juos atlikusių tyrėjų. Surinkti duomenys analizuoti Boyatzis (1998) teminės duomenų analizės metodu. Siekiant užtikrinti rezultatų patikimumą, atrinkti keturi interviu buvo skaitomi keturių ekspertų, kurie žymėjosi geriausiai tautinės mažumos atstovų diskriminacijos patyrimą atskleidžiančius epizodus. Tada išskirti elementai buvo palyginti, sujungti į temas. Temų patikimumui šiame etape užtikrinti žydų grupės duomenys buvo lyginami su lenkų tautinės mažumos, dalyvavusios analogiškame tyrime, duomenimis, temos sujungtos į kodus. Pagal juos buvo peržiūrėta ir užkoduota likusių interviu medžiaga.

Tyrėjų nešališkumui ir duomenų patikimumui užtikrinti buvo atsižvelgta į interviu metu pildytų kokybinio tyrimo dienoraščių pastabas. Transkribuotiems interviu koduoti ir kodams nagrinėti pasitelkta kokybiniais duomenimis analizuoti skirta kompiuterinė ATLAS.ti programa. Tyrimo išvados šiame straipsnyje iliustruojamos dalyvių citatomis.

2. Rezultatai ir jų aptarimas

Apie patiriamą diskriminaciją kalbama skirtingai – ji nurodoma kaip: I) patirta asmeniškai; II) juntama, tačiau asmeniškai sau nepriskiriama; III) patirta ne dėl specifinės tautybės, bet dėl to, kad asmuo nėra lietuvis. Vieniems diskriminuojantis elgesys – kone kasdienybė, jis lengvai atpažįstamas ir suvokiamas kaip diskriminacija tautiniu pagrindu. Kiti išskyrimą dėl tautybės priima su lengvu humoru, neasmeniškai. Trečioji grupė nepabrėžia tautinio diskriminacijos aspekto, nors ir jaučiasi asmeniškai diskriminuojami.

Yra ir diskriminacijos nepatiriančių žydų tautybės atstovų – taigi, ji paliečia ne visus, arba ne visuomet diskriminuojantis elgesys atpažįstamas kaip toks. Vieni kalbėjo, jog diskriminacijos nepatiria ir vėliau apie ją neužsiminė. Nepatiriantys diskriminacijos tautinės mažumos atstovai aktyviai ieško to priežasčių – tai taip pat kalba

apie diskriminacijos paplitimą – tarsi normalu būtų ją patirti, o nepatiriant tam reikalingas paaiškinimas. Tai dažnai siejama su individualiomis savybėmis: charakterio bruožais, profesiniais pasiekimais, savo tautybės nuslėpimu ar gebėjimu išvengti situacijų, kuriose diskriminacija galėtų pasireikšti. Kartu kyla mintis, kad net ir asmeniškai diskriminacijos nepatiriantiesiems gali būti nelengva gyventi valstybėje, kurioje jaučiamas priešiškus savai tautinei mažumai ir kur reikia stengtis elgtis būtent taip, kad diskriminacijos būtų galima išvengti.

Kiti, nors teigė diskriminacijos nepatyrę, vėliau pasakojo apie ją: „*Ne. Dėl to, kad esu žydė, tai va dėl to kažkaip nejaučiau. <...> O, prisiminiu. Taip pasikapsčius atminty. Prisiminiu. Bet vėlgi, čia ne labiau mane grynai lietė, bet gal mano brolių. A, mane irgi, buvo vienas ten. Lietė“ (moteris, 26 m.). Dėl šio atsiskleidusio neatitikimo būtina išsamiau panagrinėti, kaip žydų tautinės mažumos atstovai suvokia diskriminaciją*

2.1. Diskriminacijos suvokimo aspektai

Retas kuris diskriminaciją jaučia kaip teigiamą išskyrimą. Dauguma ją suvokia kaip **pavojų, neapykantą, ksenofobiją ar neigiamą išskyrimą** apskritai – išvelgia neigiamus jos aspektus.

Analizuojant duomenis pastebėta tendencija diskriminaciją dažniau įvardyti kaip **grėsmę sveikatai ar gyvybei** („*pas mus klasėj buvo berniukas, kur aiškiai buvo ir išvaizda, ir pavardė [žydiška], ir, žinok, būdavo, jį mušdavo. Vadindavo žydu ir mušdavo“ (moteris, 36 m.)*). Tai galima sieti su holokausto kaip labai sunkios traumos patyrimu, užgožiančiu smulkesnes diskriminacijos apraiškas. Turint fizinės – stipresnės, labiau žeidžiančios – prievartos patirties, žodinė diskriminacija jaučiama kaip mažiau grėsminga, palyginti su tuo, kas glūdi atmintyje:

A: Ar buvo kokių nors sunkumų, susijusių su jūsų tautybe?

B: Nepasakyčiau. Tai buvo sunkumų tais holokausto metais, tada taip, žinoma, tada aš labai daug kentėjau. Labai daug (vyras, 82 m.)

Tačiau vyksta ir atvirkštinis procesas – kaip patvirtina Bombay (2014), kai kurie, turėdami fizinės diskriminacijos patirties, yra jautresni diskriminacijos ženklams dėl baimės, kad bet koks priešiškus gali nepastebimai išaugti į fizinę grėsmę („*Su neonaciais nenorėčiau bendrauti. <...> Tiesiog kampuoti, riboti žmonės, mane gal baugina fizinė jėga“ (vyras, 45 m.)*).

Atsakymuose į klausimą apie diskriminacijos patyrimą greta šiandienės diskriminacijos situacijos iškyla holokausto tema, išryškėja į klausimo rėmus sunkiai telpantis teiginys, kad holokaustas yra tarsi daugiau nei diskriminacija: „*Na, holokaustą tai mano šeima praėjo, be abejo. Tai čia... visos šeimos netekau iš tėvo pusės praktiškai. Tai.. be abejo [paузė 4 s.]. Man tas žudymas – ne diskriminacija, tai yra konkretus antisemitizmas, tai yra buitinis, ir yra politinis“ (vyras, 45 m.)*. Kaip aptarta anksčiau, žmonių žudymas tautiniu pagrindu yra pripažįstamas aukščiausia įmanoma diskriminacijos forma, tačiau galima kelti prielaidą, jog žydų tautai istoriniai įvykiai yra per skaudūs, kad juos būtų galima sulygtinti su šiais laikais dažniau pasitaikančiomis diskriminacijos apraiškomis.

Tiesiogiai nepatyrus holokausto meto sunkumų, dabartinė patirtis gali būti lyginama su traumuojančiu tėvų, senelių patyrimu („*Seneliai gal daugiau. Kai jie turėjo bėgti nuo nacių, slėptis. Tai jie gal daugiau pajautė tokių dalykų. Tėvai gal jau nebe. Ir aš gal jau irgi nebe“ (moteris, 26 m.)*). Jaunesnioji karta, užaugusi nepriklausomoje Lietuvoje (20–36 metų asmenys), išvelgia savo ir savo tėvų požiūrio į diskriminaciją skirtumą – anot jų, vyresnioji karta patiria sunkumus dažniau siejanti su tautine diskriminacija. Šie duomenys neprieštarauja Bombay (2014) ankstesnės išgyventos diskriminacijos įtakos teorijai.

Taigi, diskriminacijos suvokimas, kurio pagrindas – neigiamų tautinio išskyrimo aspektų atpažinimas, priklauso ne tik nuo asmeninio patyrimo, bet ir nuo ankstesnių kartų patirties.

2.2. Patiriama ir numanoma diskriminacija

Atliktų interviu metu išryškėjo tendencija kaip diskriminaciją nurodyti konkrečius įvykius, patirtų situacijų pavyzdžius, o ne bendrą sąvoką. Išskirtos dvi kategorijos – tai **patiriami** (realiai vykstantys) ir **numanomi** įvykiai.

Kaip aiškiai diskriminuojančios nurodomos **neonacių eitynės**, jas paminėjo trečdalis apklaustųjų. Čia taip pat išryškėja tarp žydų dažnas diskriminacijos kaip fizinės grėsmės suvokimas – apskritai neonacionalistai, arba „*skinhead'ai*“, grasina fizine jėga, kelia nerimą. Jaučiama ir nauja antisemitizmo banga („*Vengrijoje tai labai kyla dabar tokia antisemitų partija, nacionalistų partija, kurie ten eis, jau nori sudarinėti [sąrašus], kaip ir Suomijoje“ (moteris, 20 m.)*).

Tarp realiai vykstančių diskriminuojančių įvykių minimas **pravardžiavimas bei įžeidinėjimas**. Diskriminacija gali būti įsišaknijusi kalbos struktūroje (Green, 2007), lietuvių kalba nėra išimtis – ir čia galima aptikti to užuomazgų. Patys žydai pastebi, kad bendrinis tautybės pavadinimas vartojamas įžeidžiančia, paniekiančia prasme („*Kolegė <...> pasakė, kad ji pardavė savo mašiną žydai ir iš karto manęs atsiprašė: „Atleiskit, gal aš jus įžeidžiau“, kad ji paminėjo „žydų“. Aš net nesupratau, kad kažkur į žydą žiūri paniekiančiai, o yra“ (moteris, 78 m.)*).

Nagrinėtuose interviu atsiskleidžia ir **numanomos diskriminacijos** tema. Dažniausiai tai – **holokausto pasikartojimo galimybė**, išvelgiama antisemitiniame, nacionalistiniame judėjime. Apie ją kalbama su baime: „*Minios atmosfera veikė ir Vokietijoj prie Hitlerio, ji gali veikti čia, vot kaip tik, neduok dieve, kažkas bus, prasidės pogromai, todėl, kad bus žmonės, kurie pradės šitą ir pradės paskui kelt visą šitą atmosferą*“ (vyras, 75 m.). Šioje citatoje atsispindi dalies žydų neapleidžianti mintis, kad aplinkinių tautinė neapykanta gali būti užkrečiama. Keliami hipotezė, jog tautos istorinės patirties pasėta baimė lemia didesnį įtarumą, skatina saugotis menkiausios grėsmės, nes ji galinti išaugti į tautos tragediją.

Numanoma diskriminacija atsiskleidžia ir kalbant apie materialinę gerovę. Vyrauja nuostata, kad diskriminacijos lygis tiesiogiai proporcingas turimoms pareigoms: „*Nepatyriau [diskriminacijos], <...> paskiau man neteko lipti karjerose laiptais. Jeigu aš daryčiau karjerą kokioj nors valstybinėj įmonėj arba privačioj didelėj kompanijoj – galbūt*“ (vyras, 50 m.). Tikima, kad **aukštesnės pareigos gali paskatinti priešiškus** būtent tautiniu, o ne kokiu kitu pagrindu.

Dvejopa tyrimo dalyvių minima diskriminacija – patiriama ir numanoma – dar kartą primena, kokia daugialypė ši tema. Svarbu patyrinėti ir veiksnius, galinčius turėti įtakos diskriminacijai. Vienas jų – šalyje vykstančios socialinės transformacijos.

2.3. Socialinės transformacijos Lietuvoje ir diskriminacija

Sovietiniais laikais dėl žydų tautybės kildavo įvairių sunkumų. Dažniausiai tai buvo diskriminacija, susijusi su darbu ar studijomis formaliu lygmeniu: („... *oficialiam lygyje, o iš savo draugų niekada nejutau. Antisemitizmas oficialus labai jautėsi. Bet ne santykiuose tarp žmonių*“ (moteris, 78 m.)). Šiandien jaučiama grėsmė socialinei gerovei gali būti paaiškinta tuo, kad Tarybų Sąjungos laikais nemažos dalies tyrimo dalyvių paminėtoje „penktojoje grafoje“ užfiksuota tautybė iš tiesų galėjo lemti apribojimus, o jų baimė likusi iki šiol.

Sunku įvertinti, kada diskriminacija reišėsi stipriau: vieni teigia daugiau tautinės diskriminacijos patyrę Sovietų Sąjungos laikais („*Iš tos pozicijos, kad žydas – ne žydas, dabar tokių nėra, nors buvo laikai ten Stalino metu, po Stalino ten buvo tokie dalykai*“ (vyras, 75 m.)), kiti – nepriklausomoje Lietuvoje. Lyginant šiuos du laikotarpius paaiškėjo, kad diskriminacija tiesiog skyrėsi: sovietiniais laikais ji buvo labiau veidmainiška, įslaptinta. Nemaža dalis pripažino, jog tuomet slėpė savo tautybę („*Taip, tarybiniais laikais tai nieks, nieks nežinojo. <...> mano dukra tai net nežinojo iki kokių 15-os, 16-os metų, kokios aš kilmės esu*“ (moteris, 58 m.)). Slėpti savo tautybę reiškia meluoti apie vieną pamatinių savasties aspektų (Schmitt & Branscombe, 2002) – tai, nors padėdavo išvengti nemalonaus išskyrimo, galėjo sukelti skaudžių padarinių.

Šiais laikais diskriminacija dažniau yra anoniminė, tačiau atvira: pasikeitus technologijoms, viena stipriausių diskriminacijos formų tapo anoniminiai komentarai internete („*visa ta neigiama nuomonė, ji ne iš žmonių eina. Ji turbūt iš visokių ten iš delfi komentary, <...> pagrindiniai kažkokie upeliai informacijos, jie labai nuodija*“ (moteris, 49 m.)). Nors tai nėra tiesioginiai, asmeniniai įžeidimai, jie įspėja apie bauginančią fizinę grėsmę („*paskaityt kit atsiliepinimus „Delfi“ bet kokiam straipsny apie žydus <...> tiesiog nėra drąsos pasakyt į akis – tai yra tyliai su kirviu stovi, ir kai bus patogus momentas, reiškia, tą kirvį panaudos*“ (vyras, 45 m.)). Tyrime atsiskleidė tautinių mažumų atstovams kylantis klausimas, ar tai gali kilti iš užsakyto tautų priešinio. Tokį nepasitikėjimą gali provokuoti anksčiau patirtos traumas, prieš žydų tautą vykdyto sąmokslą šešėlis.

Pastebėtas skirtumas ir nagrinėjant tautinį išskyrimą kalbos aspektu. Pripažinta, kad sunkumų dėl realaus ar menamo lietuvių kalbos nemokėjimo patirdavo ir tuomet: „*Matot, ten reikia laiškus rašyti lietuviškai, gal jis nesugebės [juokiasi] – va tokie paaiškinimai*“ (vyras, 75 m.), tačiau kai kurie tyrimo dalyviai teigia nejutę išskyrimo kalbos pagrindu. Atsiranda ir tokių, kuriems toks tautiečių išskyrimas tampa teigiamu dalyku – puikiai kalbantieji lietuviškai šį pranašumą išnaudoja kaip būdą apsiginti nuo tautinės diskriminacijos: „*[Sūnūs] sako, kad geriau nesakyti, kokios tu tautybės. Nes jie laisvai kalba lietuviškai, tai nieks negali įtarti*“ (moteris, 38 m.). Ryškėja ir noras išvengti galimos diskriminacijos tobulai išmokstant lietuvių kalbą.

2.4. Tautinės diskriminacijos išgyvenimas ir įveika

Diskriminacijos poveikis priklauso nuo to, kaip į ją reaguojama, kaip ji interpretuojama ir kokios įveikos naudojamos tvarkantis su nemaloniais potyriais.

Dažniausiai atsiskleidusi reakcija į diskriminaciją – jos **ignoravimas** arba **humoras**. Kai kurie į diskriminaciją reaguoja skaudžiai, pabrėždami neteisybę. Dažnas reagavimo būdas – **fizinis ar žodinis atsakas** į diskriminuojantį elgesį („*Kaip reaguodavau? Du būdai yra reaguoti. Jeigu yra stipresnis, jį lieka nutylėt. Jeigu silpnesnis – tai smogdavai*“ (vyras, 65 m.)). Atsiskleidė ir gana netikėta reakcija į diskriminaciją. Tai **švietimas, kovojimas su nežinojimu ir stereotipais**, kartu skleidžiant lygybės idėjas ir norint sumažinti antisemitizmo apraiškų.

Kalbant apie dar tik nujaučiamą diskriminaciją, iškilo tikslingo **tautybės slėpimo** tema: tai pasireiškia savo tautybės nutylėjimu, tautinių atributų slėpimu ir vengimu situacijų, kuriose diskriminacija galėtų pasireikšti („*Esu apsiribojusi nuo, pavyzdžiui, komentary skaitymo, kai kalbama apie žydus. Nu sukūriau savo pasaulį ir nelabai noriu tenai lįsti*“ (moteris, 38 m.)).

Kartais, atvirėščiai, kaip apsaugojimas nuo galimo puolimo naudojamas principingas **tautybės pasisakymas**:

„tave, visą tavo šeimą, tavo vaikus, ir veždavo, šaudydavo. Kai tu tą suvoki, tu galvoji, [...], nu neteisybė. Tau pasidaro pikta dėl to, juo labiau, tu supranti, kad galėjai irgi ten būti, jeigu būtum biškį anksčiau gimęs. Ta prasme, ir dėl to pykčio galbūt norisi taip išreikšti. Nu aš žydas – ir ką tu man?“ (vyras, 23 m.).

Šioje citatoje atsispindi būdingas su baime sumišęs pyktis dėl praeityje patirtos diskriminacijos, tautos istorijos įtaka dabartiniam elgesiui, mintims ir jausmams.

Be jokios abejonės, diskriminacija kelia nemalonius išgyvenimus. Kad patyrimo stiprumas sumenkėtų, **diskriminuojantieji nuvertinami** („... tas Murza. Jis net negali manęs įžeisti, todėl, kad neskaitau jį sau lygiu“ (moteris, 78 m.)). **Pabrėžiama lygybė** – žmogus gali būti menkinamas už jo poelgius, tačiau ne pagal tautybę. Kaip diskriminacijos patyrimo įveika pastebimas **noras atsiskirti nuo daugumos**, iš kurios buvo sulaukta diskriminacijos. Greta skamba ir supratimas, kad kalta ne visa tauta, o atskiri individai („ne visi vienodi buvo. Nusikaltėlis turi konkretų vardą ir pavardę“ (moteris, 78 m.)) – **siekiami nebendrinti** tautinės diskriminacijos ir priešiško, o tai, remiantis Foster (2009), prognozuoja kur kas mažesnes pasekmes savijautai. Netgi atvirksčiai – jaučiamas noras ir dedamos pastangos pritaipyti prie šios šalies žmonių.

Tautinė diskriminacija žydų tautybės asmenų siejama su: I) tamsumu, nežinojimu („ne diskriminacija, čia yra tokie, kaip pasakyti, neprotinų žmonių pasisakymai“ (moteris, 58 m.)); II) klaidingomis nuostatomis ir tikėjimu stereotipais; III) diskriminaciją palaikančiomis šeimos vertybėmis; ar net IV) psichinėmis problemomis („Aš, pavyzdžiui, žiūriu į tuos žmones kaip į ne iki galo sveikus žmones ir man tai padeda“ (vyras, 50 m.)). Taip tarsi ieškoma diskriminacijos neracionalumo ir sunkiai suvokiamos neapykantos paaiškinimų.

Išvados

Apibendrinus tyrimo duomenis, išaiškėjo, kad:

- Apie patiriamą tautinę diskriminaciją žydų tautinės mažumos atstovai kalba kaip apie I) asmeniškai patiriamą, II) asmeniškai sau nepriskiriamą ir III) patiriamą dėl buvimo kitataučiu apskritai.
- Diskriminacija dažniau suvokiama kaip grėsmė sveikatai ar gyvybei – tai galima sieti su holokausto meto fizinės diskriminacijos patyrimu.
- Sovietų Sąjungoje diskriminacija dažniau jausta kaip veidmainiška, užslėpta, oficialiu lygmeniu, o šiandienėje Lietuvoje ji yra atvira, pasireiškianti kasdienėse situacijose, ypač neonacių judėjimu ir anonimiais komentarais internete.
- Diskriminacijos įveikai padeda tai, kad ji nėra bendrinama visiems – diskriminuojantieji išskirtinai nuvertinami; ji siejama su nežinojimu, klaidingomis nuostatomis, net psichinėmis problemomis.
- Tautinės diskriminacijos nepatiriantieji tai sieja su gebėjimu išvengti situacijų, kuriose diskriminacija galėtų pasireikšti, ir geru lietuvių kalbos mokėjimu. Temos aktualumas atsiskleidžia tuo, kad, net ir nepatiriant diskriminacijos, yra svarstomos jos priežastys.

Padėka

Atliktas tyrimas yra Vilniaus universitete vykdyto pagal visuotinę dotaciją finansuoto projekto „Sunčių traumų ir socialinių transformacijų psichologiniai padariniai ir jų įveika“ (dotacijos projekto Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-02-023) dalis. Labai ačiū visai projekto tyrėjų komandai, o ypač – darbo vadovei dr. Astai Zbarauskaitei.

Experience of Discrimination Among Jewish Ethnic Minority in the Context of Social Transformations

Gabija ČELEDINAITĖ
Vilnius university
gceledinaite@gmail.com

Abstract. Ethnic discrimination is a sensitive issue, still little explored in Lithuania. This study investigates how the Jewish minority in Lithuania experiences discrimination and how that changed since World War II. **Methods.** Semi-structured interviews were conducted with 30 Lithuanian Jews, 20 to 88 years old, 14 male (47 %) and 16 female (53 %). Thematic analysis was applied. **Results.** Ethnic discrimination is mostly named as life- or health-threatening. This could be related to the experience of physical discrimination during the holocaust. Discrimination in the Soviet times is described as more deceptive, mostly at official levels. One of the coping mechanisms is the non-generalizing approach: discriminators are depreciated, it is associated to ignorance, false attitudes, mental problems. Those who do not experience discrimination, relate it to the good knowledge of Lithuanian language and the ability to avoid likely threatening situations.

Keywords. Ethnic discrimination, Jews, Jewish minority, Lithuania

Literatūra

- Ajdkovic, D. (2004). Social context of trauma and healing. *Medicine, Conflict and Survival*, 20, 2, 120–135. DOI: 10.1080/1362369042000234717
- Bergmann, W. (2008). Anti-semitic attitudes in Europe: A comparative perspective. *Journal of Social Issues*, 64 (2), 343–362. DOI: 10.1111/j.1540-4560.2008.00565.x
- Bombay, A., Matheson, K., & Anisman, H. (2014). Appraisal of discriminatory events among adult offspring of Indian residential school survivors: The influences of identity centrality and past perceptions of discrimination. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 20 (1), 75–86.
- Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development*. United States of America, Sage publications, Inc.
- Cheng, H.-L., & Mallinckrodt, B. (2015). Racial/ethnic discrimination, posttraumatic stress symptoms, and alcohol problems in a longitudinal study of Hispanic/Latino college students. *Journal of Counseling Psychology*, 62 (1), 38–49.
- Edwards, R. R. (2008). The association of perceived discrimination with low back pain. *Journal of Behavioral Medicine*, 31, 379–389. DOI: 10.1007/s10865-008-9160-9
- Foster, M. D. (2009). Perceiving pervasive discrimination over time: Implications for coping. *Psychology of Women Quarterly* (33), 172–182. DOI: 10.1111/j.1471-6402.2009.01487.x
- Gailienė, D. (2008). *Ką jie mums padarė. Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*. Vilnius: Tyto alba.
- Green, J. (2007). Language: Blood libels. *Critical Quarterly*, 49 (1), 114–118.
- Lewis, T. T., Everson-Rose, S. A., Powell, L. H., Matthews, K. A., Brown, C., Karavolos, K., & Wesley, D. (2006). Chronic exposure to everyday discrimination and coronary artery calcification in African-American women: The SWAN heart study. *Psychosomatic Medicine*, 68, 362–368.
- Lo, C. C., & Cheng, T. C. (2012). Discrimination's Role in Minority Groups' Rates of Substance-Use Disorder. *The American Journal on Addictions*, 21, 150–156. DOI: 10.1111/j.1521-0391.2011.00205.x.
- Nijakowski, L. M. (2009). Discrimination against minorities in Poland on the basis of history. The case of the memory collective "Grandfather in the Wehrmacht". *International Journal of Sociology*, 39, 3, 38–57. DOI 10.2753/IJS0020-7659390302.
- Ramos, M. R., Jetten, J., Zhang, A., Badea, C., Iyer, A., Cui, L., & Zhang, Y. (2013). Minority goals for interaction with the majority: Seeking distance from the majority and the effect of rejection on identification. *European Journal of Social Psychology* (43), 72–83. DOI: 10.1002/ejsp.1915.
- Schmitt, M. T., & Branscombe, N. R. (2002). The meaning and consequences of perceiving discrimination in disadvantaged and privileged social groups. In W. Stroebe, M. Hewstone (Eds.), *European Review of Social Psychology* (Vol. 12, pp. 167–199). Chichester, UK: Wiley.
- Wengraf, T. (2004). *The Biographic-Narrative Interpretive Method (BNIM) shortguide*. Princes Avenue, London.
- Whitley, B. E., & Kite, M. E. (2010). *The psychology of prejudice and discrimination (2nd ed.)*. Wadsworth: Cengage Learning.
- Wirtz, C., & Doosje, B. J. (2013). Reactions to threatening critical messages from minority group members with shared or distinct group identities. *European Journal of Social Psychology*, 43, 50–61. DOI: 10.1002/ejsp.1910.
- Zbarauskaitė, A. ir Čeledinaitė, G. (2015). Tautinių mažumų diskriminacijos suvokimas ir išgyvenimas socialinių transformacijų kontekste. Iš D. Gailienė (sud.) *Gyvenimas po liūžio. Kultūrinių traumų psichologiniai padariniai*. Vilnius: Eugrimas.